

Marianna Stamatiou

Exam: 10ος ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΜΑΘΗΤΙΚΟΣ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΔΟΚΙΜΙΟΥ 2021 / ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΔΟΚΙΜΙΟΥ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

marianna.stamatiu@gmail.com

Word count: 2020

Όπως καταδεικνύει η Ιστορία, η ανθρωπότητα βίωσε, βιώνει, και θα βιώνει πάντα οριακές καταστάσεις που προκαλούν, στους ανθρώπους, το συναίσθημα του φόβου του θανάτου, όπως αυτή που περιγράφεται στο κείμενο. Αυτός ο φόβος έχει αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης και στοχασμού από πολλούς φιλόσοφους αλλά και θρησκείες. Ειδικότερα, όπως χαρακτηριστικά, έχει αναφέρει ο Zygmunt Bauman, η ύστερη νεωτερική <<ρευστή κοινωνία>> (liquid society) είναι μία κοινωνία <<αόρατου φόβου>> που προέρχεται από αιτίες όπως οι τρομοκρατικές επιθέσεις, η απειλή του τρίτου παγκόσμιου πολέμου, οι πανδημίες, οι φυσικές καταστροφές και οι οικονομικές κρίσεις. Ομοίως, ο Jaspers επισημαίνει ως οριακά σημεία του πνευματικού βίου του ανθρώπου την ενοχή, τον πόνο, τον θάνατο, και τον αγώνα του ανθρώπου να υπερνικήσει τον εγκλωβισμό του σε αυτά. Τέλος, ο Heidegger αναφέρεται, στο έργο του, στο <<Ον>> και το <<Είναι>> σε όλες τους τις εκφάσεις και, ειδικότερα, το <<Είναι προς το θάνατο>>. Η Ιστορία δείχνει, από την άλλη μεριά, και ότι η ανθρωπότητα έχει επιβιώσει των καταστάσεων αυτών και συνεχίζει την εξελικτικής της πορεία προς το μέλλον.

Ο φόβος του θανάτου είναι απόλυτα δικαιολογημένος καθώς σηματοδοτεί την πλήρη αποκοπή του ανθρώπου από τις απολαύσεις, τη χαρά της ζωής, και την ελπίδα για αυτοπραγμάτωση και βελτίωση. Με άλλα λόγια, ο θάνατος θεωρείται ως ένα τερματικό γεγονός της ζωής που, όσο και αν ο άνθρωπος βρίσκει καταφύγιο στη θρησκεία και τη φιλοσοφία για να απαλύνει το φόβο αυτό, εν τούτοις ο φόβος παραμένει μέχρι τέλους.

Μπορεί, όμως, μια κοινωνία που σκιάζεται από το φόβο του θανάτου να αποφύγει να επιδοθεί σε πράξεις ανάλογες με τις πράξεις που περιγράφονται στο κείμενο και, αν ναι, με ποια θεώρηση των πραγμάτων, με ποιο σύνολο αξιών; Με άλλα λόγια πότε ο φόβος του θανάτου μπορεί να μετασχηματιστεί σε κάτι παραγωγικό για το άτομο και την κοινωνία και όχι σαν ένα εφιαλτήριο για ασυδοσία και ανηθικότητα, καθώς το τέλος είναι κοντά; Πιο συγκεκριμένα, οριακές καταστάσεις όπως αυτή που περιγράφεται στο κείμενο και που βιώνουμε και σήμερα με την πανδημία, χαρακτηρίζονται από το φόβο του θανάτου και, κατά συνέπεια, το φόβο της απώλειας, την ίδια στιγμή, όλων αυτών των αγαθών που απολαμβάνει ο άνθρωπος σε μία κοινωνία της αφθονίας στην οποία κυριαρχεί η διαρκής αναζήτηση των υλικών αγαθών, της ευμάρειας, και της απόλαυσης. Ένα από τα, πολλά, ενδιαφέροντα ερωτήματα που μπορούν να τεθούν, είναι το πώς αντιδρά ο άνθρωπος στο φόβο του θανάτου. Οι αντιδράσεις αυτές μπορούν να ποικίλουν, από

την επικράτηση της παράνοιας, του πανικού, και της ανηθικότητας, όπως περιγράφεται στο κείμενο, μέχρι την ανάπτυξη αλληλεγγύης και συνεργατικότητας για την αντιμετώπιση του φόβου του θανάτου αλλά και του ίδιου του θανάτου, δηλαδή την αντιμετώπιση της οριακής κατάστασης που μπορεί να φέρει το θάνατο, όπως συνέβη (με μερικές εξαιρέσεις που, όμως, <<χάθηκαν>> στην αφάνεια) με την συνεργατική αντιμετώπιση της πανδημίας από τους ανθρώπους και την επιστημονική κοινότητα. Ενδιαφέρουσα στο σημείο αυτό είναι η θεώρηση του Επικούριου ότι ο φόβος του θανάτου κρύβει πίσω κάποια ή κάποιες κενές επιθυμίες, όπου με τον όρο <<κενές>> δηλώνονται οι επιθυμίες για κατακτήσεις ή υλικά αγαθά, όπως ο πλούτος ή η ασυδοσία που περιγράφεται στο κείμενο, που δεν καλύπτουν πραγματικές ανάγκες του ανθρώπου ούτε αντιμετωπίζουν το φόβο του θανάτου.

Θα περίμενε, συνεπώς, κάποιος παρατηρητής καταστάσεων όπως αυτή που περιγράφεται στο κείμενο, η αντίδραση των ανθρώπων να εδράζεται σε δύο κατευθύνσεις. Η πρώτη κατεύθυνση, αφορά το άτομο, τον εσωτερικό του κόσμο, και την κοσμοθεωρία του. Ο φόβος του θανάτου είναι πανάρχαιο συναίσθημα του ανθρώπου και στον φόβο αυτό ήρθε να απαντήσει, αρχικά, η θρησκεία. Όλες οι θρησκείες, αλλά και οι φιλοσοφικές θεωρήσεις της ανθρώπινης φύσης, που έχουν αναδυθεί στην ιστορία είχαν ως επίκεντρο το να εξηγήσουν το θάνατο και να απαλύνουν το φόβο προς αυτόν με την διδασκαλία μίας ηθικής στάσης που εμπεριέχει την καλοσύνη, την αγάπη στον πλησίον, την ηθική ζωή και την αλληλεγγύη των ανθρώπων (στοιχεία ιδιαίτερα εμφανή στην Χριστιανική θρησκεία αλλά και σε πολλές άλλες) ως το μέσο με το οποίο θα ξεπεράσουμε, συλλογικά, το φόβο του θανάτου καθώς υπάρχει η προσμονή για μία άλλη ζωή, την ζωή της ψυχής, που είναι ανώτερη της υλικής ζωής και του πόνου που επιβάλλουν στον άνθρωπο οι οριακές καταστάσεις. Αυτή η ηθική αποτελεί μέρος κάθε θρησκείας και φιλοσοφικής θεώρησης του φόβου του θανάτου. Συνεπώς, ο φόβος αυτός μπορεί να αντιμετωπιστεί με μία στάση στωική, καθώς ο θάνατος είναι αναπόφευκτο, ειρωνικά, στοιχείο της ίδιας της ζωής και μέσα από την ηθική διδασκαλία των θρησκειών και της φιλοσοφίας μπορεί να αποτελεί απλά ένα πέρασμα σε μία καλύτερη κατάσταση ύπαρξης. Μεγάλοι φιλόσοφοι αθεϊστές, όπως οι Bertrand Russel και Stephen Hawking, έχουν ανοιχτά διατυπώσει απόψεις ενάντια στις θρησκείες, τουλάχιστον όσον αφορά την συνέχιση της ύπαρξης του ανθρώπου ως ψυχή μετά το θάνατο που, ουσιαστικά, είναι μέρος της διδασκαλίας κάθε θρησκείας. Αν αυτή η στάση παρανοηθεί ως κάτι που, ουσιαστικά, επιτρέπει κάθε συμπεριφορά στη φυσική ζωή, τότε ο φόβος του θανάτου μετατρέπεται σε αυτό ακριβώς που περιγράφει το κείμενο, δηλαδή σε μία ευκαιρία ασυδοσίας καθώς η ζωή πλησιάζει στο τέλος της και υπάρχουν, ακόμη, υλικά αγαθά που πρέπει κανείς να απολαύσει. Επιπρόσθετα, όπως αναφέρει ο Επίκτητος, όταν διασθανθούμε ότι η ζωή μας δεν είναι αιώνια, μπορούμε να ξεπεράσουμε το φόβο του θανάτου και να αναζητήσουμε αυτά που είναι πραγματικά σημαντικά στη ζωή ενισχύοντας την ενσυναίσθηση και την κοινωνική μας ευθύνη με βάση το σύστημα αξιών εμφυσούν οι θρησκείες και η φιλοσοφία.

Η άλλη κατεύθυνση ηθικής στάσης, που θα ανέμενε ένα παρατηρητής, είναι η αποδοχή της οριακής κατάστασης που επισείει τον θάνατο ως κάτι που μπορεί να ενδυναμώσει την κοινότητα και να την οδηγήσει ακόμη και στην υπερνίκηση του θανάτου, πράγμα που έχει καταφέρει σήμερα η ανθρωπότητα με την πανδημία και την δύναμη της συνεργασίας των λαών και της επιστήμης τους. Αυτό θα περίμενε, κανείς, από κάθε οριακή κατάσταση που επιφέρει το φόβο του θανάτου στους ανθρώπους. Όμως, δυστυχώς, ο άνθρωπος δεν φέρεται (πάντα) ορθολογικά και δεν βασίζονται οι αποφάσεις του στο κοινό καλό και την υπερνίκηση του φόβου του θανάτου, όπως αναφέρεται και στο κείμενο. Αυτό έχει διαφανεί από ανορθολογικές συνθήκες και πράξεις των ανθρώπων όπως είναι οι πόλεμοι που, διαχρονικά, έχουν σπείρει τον φόβο του θανάτου, αλλά και τον ίδιο το θάνατο, στην ανθρωπότητα. Θα ήταν επιθυμητό, οι άνθρωποι να υλοποιούσαν την επιθυμία του Leibniz, ο οποίος πίστευε ότι μεγάλο μέρος της ανθρώπινης συλλογιστικής και των αποφάσεων που οι άνθρωποι λαμβάνουν (όπως, για παράδειγμα, το να αντιμετωπίσουν, σύσσωμοι, το φόβο του θανάτου και να μην επιδοθούν σε ανήθικες, εγωιστικές, πράξεις) θα μπορούσε να αναχθεί σε μαθηματικούς συλλογισμούς. Όπως έλεγε, << Ο μόνος τρόπος για να διορθώσουμε τη συλλογιστική μας είναι να της προσδώσουμε μαθηματική μορφή έτσι ώστε να αποκαλύψουμε τα λάθη μας με μία ματιά και όταν υπάρχουν διαφωνίες και διαμάχες μεταξύ των ανθρώπων, να μπορούμε, απλά, να πούμε ας υπολογίσουμε (calculamus), χωρίς περαιτέρω καθυστέρηση να δούμε ποιος έχει δίκιο>>. Δυστυχώς, στο κείμενο αναδεικνύεται η πλήρης ανορθολογικότητα του ανθρώπου που παίρνει αποφάσεις παρορμητικά και χωρίς θεώρηση των συναισθημάτων των άλλων ανθρώπων. Αυτό θα κατέκρινε και ο Νομπελίστας οικονομολόγος John Nash, με την περίφημη θεωρία των ισορροπιών που φέρνουν το όνομά του, στη θεωρία παιγνίων. Ο Nash πίστευε ότι οι άνθρωποι μπορούν να φτάσουν σε μία αμοιβαία αποδεκτή δράση, και όσον αφορά τις οριακές καταστάσεις όπως αυτή που περιγράφεται στο κείμενο και αυτή που βιώνουμε με την πανδημία, που να αποτελεί μία κατάσταση ισορροπίας και κέρδους για όλους τους εμπλεκόμενους, χωρίς να υπάρχει κάποιος που να αισθάνεται ότι δεν έχει αποκομίσει κάτι. Με άλλα λόγια, θα όφειλαν οι άνθρωποι, αν φέρονταν ορθολογικά, να μην επιδοθούν στις ανηθικότητες που περιγράφονται στο κείμενο και στην άρνηση της πανδημίας, σήμερα, αλλά να σκεφτούν ότι αν πριν λάβει κανείς την απόφασή του (για παράδειγμα, να δράσει ανήθικα σε οριακές καταστάσεις ή να αρνείται, πεισματικά, την πανδημία) λάβει υπόψη του και τις αποφάσεις των υπολοίπων, τότε στις επιλογές των ανθρώπων θα κυριαρχήσει μία ισορροπία συμφέρουσα για όλους. Αυτό επιτάσσει και η ηθική, πιστεύουμε, δηλαδή η ηθική αποτελεί μία στάση ζωής και συμπεριφοράς που, ειδικότερα στις οριακές καταστάσεις, μπορεί να οδηγήσει σε αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ανθρώπων και αποφάσεις που αποβαίνουν για το καλό του συνόλου. Όπως αναφέρει και ο Kant, δεν πρέπει να κρίνουμε μία πράξη ανάλογα με τα αποτελέσματά της (ωφελιμισμός - πράξεις όπως του κειμένου) αλλά κρίνοντας το πώς το άτομο που έπραξε έτσι σκέφτηκε. Η θεωρία αυτή ονομάστηκε <<κατηγορηματική προσταγή>> επειδή επιτάσσεται απόλυτα, δηλαδή κατηγορηματικά. Συνεπώς, το κριτήριο για μία πράξη δεν είναι οι συνέπειές της αλλά αν ένα ορθολογικό ον θα ήθελε να είναι μέλος μιας κοινωνίας που πράττει με τον τρόπο αυτό, πράγμα που αποκλείει την ύπαρξη

συμπεριφορών ασυδοσίας, υπό το φόβο του θανάτου, σε μία ορθολογική κοινωνία (που, όπως, είπαμε, ίσως είναι δύσκολο να υπάρξει).

Πώς, όμως, μπορεί ο φόβος του θανάτου να οδηγήσει σε, πραγματικά, θετική πορεία την ανθρωπότητα; Η απάντηση είναι στην ηθική και την αρετή. Πιστεύουμε, όμως, ότι αυτά τα δύο χαρακτηριστικά δεν είναι σε σημαντικό βαθμό κληρονομούμενα, ως αντανάκλαση των γονιδιακών χαρακτηριστικών κάθε ανθρώπου, αλλά επίκτητα. Συνεπώς, πίσω από την ηθική και την αρετή, που μπορούν να οδηγήσουν τον άνθρωπο στην αντιμετώπιση του φόβου του θανάτου με ορθολογικότητα και σύνεση, βρίσκεται η γνώση και η ανθρωπιστική παιδεία. Το να καθορίζεις την ύπαρξη και τις δράσεις σου μέσα από ένα σύστημα αξιών ηθικής και αρετής προϋποθέτει ότι έχεις μάθει και καταλάβει πώς να το πράξεις. Με άλλα λόγια, όπως το να αγαπάς είναι μία τέχνη, όπως έδειξε ο Erich Fromm στο βιβλίο του <<Η τέχνη της Αγάπης>>, έτσι και το να διακατέχεσαι από αρετή και ηθική είναι μία τέχνη που την μαθαίνεις, την εξασκείς καθημερινά, και τη βελτιώνεις εφ' όρου ζωής. Με τον τρόπο αυτό, θα φτάσει ο άνθρωπος στην ηθική ανύψωση, στον <<υπεράνθρωπο του Nietzsche>>, ένα επίπεδο κάτω από το Θείο αλλά με πορεία προς το Θείο, το οποίο μπορεί να φτάσει ο άνθρωπος χωρίς θειικά ή μεταφυσικά στηρίγματα. Έτσι μπορεί ο άνθρωπος να ξεπεράσει το φόβο κάθε οριακής κατάστασης και, ειδικότερα, το φόβο του θανάτου. Την άποψη της διδασκαλίας της ηθικής αρετής υποστήριξε και ο Αριστοτέλης, ότι δηλαδή με την κατάλληλη εκπαίδευση και παιδεία μπορεί να καλλιεργηθεί η αρετή η οποία προϋποθέτει την αρετή της φρόνησης, δηλαδή την ικανότητα να αναγνωρίζει ο άνθρωπος το καλό του καθώς και το καλό του κοινωνικού συνόλου. Γενικά, η θεώρηση του Kant και του Αριστοτέλη στο θέμα της αρετής και της ηθικής είναι ότι οι αρετές και οι ηθικές αρχές αλληλοσυμπληρώνονται καθώς αρετές χωρίς αρχές να είναι τυφλές και αρχές χωρίς αρετές να είναι αδρανείς οντότητες. Γενικά, οι αρχές είναι η θεωρία της παιδείας της ηθικής και οι αρετές είναι οι εφαρμογές των αρετών στην καθημερινή ζωή του ανθρώπου.

Συμπερασματικά, πιστεύουμε ότι η βίωση του οριακού και, ειδικότερα, του φόβου του θανάτου πρέπει να οδηγήσει τον άνθρωπο σε μία ηθική στάση ζωής στην οποία ο άνθρωπος οργανώνει την ταυτότητα και το <<είναι>> του, εξελίσσεται ως άνθρωπος (<<άνω θρώσκω>>) και σκέφτεται περισσότερο το σύνολο από τον εαυτό του και ανακαλύπτει νέες δυνατότητες, περισσότερο συλλογικές, αντιμετώπισης των οριακών καταστάσεων με τη δύναμη μιας ολόκληρης, ηθικής, κοινωνίας. Ο άνθρωπος θα νιώσει ελεύθερος από το φόβο του θανάτου μόνον όταν συνειδητοποιήσει νωρίς στη ζωή του ότι είναι αναπόσπαστο μέρος ενός φθαρτού και διαρκώς εξελισσόμενου, απρόβλεπτου, σύμπαντος με προορισμό και τη δική του, ανθρώπινη, φθορά και βίωση, διαρκώς, οριακών καταστάσεων. Όπως ανέφερε ο Σενέκας, είναι άτυχος όποιος δεν έχει βιώσει ποτέ καμία δυστυχία καθώς δεν είναι ικανός να έχει γνωρίσει τον εαυτό του καλύτερα καθώς και τις δυνατότητές του και ως άτομο αλλά και ως υγιές μέλος μιας κοινωνίας αλληλεγγύης. Ο μόνος τρόπος να επιτεχθεί αυτό, είναι να ξεπεράσει ο άνθρωπος τα αρνητικά συναισθήματα προσβλέποντας στην αυτοπραγμάτωσή του και την βελτίωση της κατάστασής του. Ειδικότερα ο φόβος του θανάτου, με τον θάνατο ως ένα από τα αναπόφευκτα

οριακά γεγονότα που θα <<ζήσει>> κάθε άνθρωπος, μπορεί να βοηθήσει τους ανθρώπους να έρθουν πιο κοντά, να αναπτύξουν σχέσεις αλληλεγγύης (<<ισορροπίες καθολικού καλού>>) και να μοιραστούν το συναίσθημα του φόβου απαλύνοντας τις επιπτώσεις του στη ζωή τους. Όπως αναφέρει, χαρακτηριστικά ο Jaspers, οι οριακές καταστάσεις είναι ευκαιρίες για αφύπνιση και οι άνθρωποι οφείλουν να τις αντιληφθούν ως ευκαιρίες για εσωτερική βελτίωση και ενδυνάμωσή τους. Αρκεί, βέβαια, να έχει χτιστεί στους ανθρώπους η ηθική και η αρετή που θα τους επιτρέψουν να το αδράξουν τις ευκαιρίες αυτές και να τις μετουσιώσουν σε πράξεις που θα φέρουν ακόμη πιο ψηλά την ανθρωπότητα.